

BOROS GÁBOR

KONTRASZTOK FILOZÓFUSNÉGYESRE

Dilthey, Husserl, Heidegger – Georg Misch
szemüvegén át

A szokásosan csupán a családnévükön „szólított” gondolkodók mellett e négyes negyedik tagját keresztnevéen is be kell mutatni, annyira kevésbé ismerjük őt. Georg Misch (1878–1965) Berlinben nevelkedett, ott lett Dilthey tanítványa, aki mellett a „német mozgalom”, a „német romantika”, a „német idealizmus”, a „német szellem” elkötelezett hívévé vált. Tanulmányai lezárásának évében, 1900-ban hagyta el zsidóságát, s lett Luther követője. A franciák ellen agitált a „Nagy Háború” elején, a végére pedig rendes egyetemi tanár lett Göttingenben, előbb Husserl, majd Heinrich Maier utódként. A göttingeni filozófia hagyományosan az empirikus tudományok iránt elkötelezett, s Misch a maga módján illeszkedett is ehhez az irányhoz. Kiváltképp foglalkoztatta a logika, ennek szellemében fejlesztette tovább a Dilthey által megalapozó diszciplínaként a metafizika helyébe állítani kívánt ismeretelméletet az „életlogika”, „hermeneutikai logika” címszavakkal megjelölve olyan logika felé, amely mind a természet-, mind a szellemtudományok számára mérvadó lehet.

Bizonyos értelemben ő áll majd írásunk középpontjában, mert őt fogjuk beszéltetni – noha másoké lesz a szó. Ha vonósnegyest alkotnának, övé volna a második hegedű szólama: szinte

**Izgalmas belegondolni
abba, amit Misch itt
fölvet kommentárként,
hogy Husserl 1934-től
kezdődő fordulata a
történetiség irányába
inkább Dilthey és az ő
saját Dilthey-értelmezői
befolyásának tulajdoní-
tandó, semmint
Heideggerének,
ahogyan ezt
gondolni szokás.**

A kutatás lefolytatása és a tanulmány megírása idején a szerző a KRE BTK Kutatási Pályázatának, valamint a NKFIH-OTKA 120375. és 129261. számú projektjének támogatásában részesült, amiért ezúton is köszönetet mond.

mindig jelen van, ámde kíséretként; ritkán van saját nagy pillanata. Dilthey a primárius, már csak azért is, mert Misch bizonyos értelemben az ő „másik önma-ga”; ha nem is volt fia *vér szerint*, de vejeként az lett, legalábbis a német kifejezés értelmében (*Schwiegersonn*). *Szellem szerint* Mischnek köszönhető, hogy Dilthey töredékesen hátrahagyott gondolatai halála után rendszerre szerveződtek.

Husserlnek a brácsa jut, mert hiába, hogy Heidegger az asszisztense is volt, föl sem merülhet, hogy ugyanazt a hangszeret kapják. Heidegger hangfekvése pe-dig biztosan mélyebb kell legyen, sötétebb, „barnább”, csellóhoz köthető – bár, ha lehetne, inkább nagybőgővel kellene felléptetni.

Amiért ők négyen együtt megjelenhetnek a filozófusvitáknak szentelt tema-tikus számban, az a nagyrészt kimondott, de kisebb részt azért mégis elfojtott vitaszituációkból képződő, különös konstelláció, amely Misch 1930-ban megje-lent, árulkodó című munkájában kapta meg elmélyült összegzését: *Lebensphi-losophie und Phänomenologie. Eine Auseinandersetzung der Diltheyschen Richtung mit Heidegger und Husserl* (Életfilozófia és fenomenológia. Eszmecse-re a dilthey-i irány, valamint Heidegger és Husserl között). Mischnek e művével lett esélye arra, hogy ne csupán Göttingenben legyen befolyásos filozófiapro-fesszor, hanem a „világfilozófia” kanonikus alakjai közé is bekerüljön. Megírásá-nak alapvető motívuma Heidegger 1927-ben megjelent *Lét és idő* című, korszak-alkotó műve, amely Misch számára több is volt, mint mérföldkő a filozófia tör-ténetében. Heidegger művének tétje ugyanis egyebek mellett a husserli fenome-nológia és az életfilozófia összekapcsolása, ahogyan az Dilthey-nél, illetve a Dilthey és York von Wartenburg közötti levelezésben kibontakozott. Ez a feladat Misch egyfelől legalább Husserl *A filozófia mint szigorú tudomány* című tanul-mányában kifejtett historizmus-kritikája, illetve Dilthey és Husserl ahhoz kap-csolódó 1911-es levélváltása óta foglalkoztathatta, másfelől Dilthey filozófiai „másik önmagaként” nagyon is úgy érezhette, hogy személyében is érintett. Heideggernél azt a feladatot látta megoldódni, amelynek megoldására saját ma-gát gondolta igazán alkalmasnak. Ráadásul látnia kellett, hogy Heidegger némi-leg lekezelően utal Dilthey-re, a hangsúlyt inkább Von Wartenburg grófra helye-zi kettejük közül. Számára tehát ezen a ponton életfeladatként jelenhetett meg a Dilthey és Husserl összekapcsolására építő filozófia kimunkálása úgy, hogy Dilthey előnyösebb megvilágításba kerüljön, s a filozófiai építkezés is szilárdab-ban áll a heideggerinél. Kérdés persze, hogy lehetett-e bízni e két igény együttes megvalósíthatóságában. Nem kellett volna-e belátnia már az elején, amire köny-vének zárlata utal, a nagy sóhajtások közepette indított Dilthey-kritika, már-már azt az érzést keltve az olvasóban, hogy Dilthey-től – s voltaképp Husserltől is – eltávolodva közel került Heidegger merész hermeneutikus fenomenológiájához – dacára minden kezdeti ellenérzésének?

Külön sajátossága ennek a filozófiai viszonyhálóknak, hogy az egyetemi tu-dománypolitika szintjén komoly intenzitással jelennek meg a filozófiai elgon-dolásokkal bizonyos analógiában álló *Gutachtenek*, mígnem minden viszony-nak véget nem vet a brácsás Husserl halála egyfelől, a barna csellista átülése a nagybőgőhöz egy disszonáns, a Mischhez hasonló hegedűsöket nem tűrő nagyzenekarba másfelől.

Az összetett történet egyik eleme, hogy mikor Misch már tekintélyes „ren-des” göttingeni professzor, fölmerül Heidegger „rendkívüli” professzori (*extraordinarius*) meghívásának kérdése. Heidegger ekkor még csak a német egyetemi körökben ismert valamelyest Husserl munkatársaként. Mások is szóba

kerültek a meghívást előkészítő egyeztetések során, a Heideggerétől nem döntően különböző egyetemi háttérrel. A Duns Scotusról írt könyve mellett Heideggertől „csak” a korai Arisztotelész-elemzések kézirata volt Misch kezében, amelyek gondolatmeneteire ma az ifjú Heidegger revelatív munkájaként szokás tekinteni. Ő azonban sok méltató megjegyzés ellenére¹ végül olyannyira negatív kicsengésű állásfoglalást fogalmazott meg dékánként, hogy már-már az lehet a kérdés, miért került egyáltalán a második helyre Moritz Geiger mögött, aki végül meg is kapta az „*extraordinarius*” posztját. Amikor pedig Husserl egy másik munkatársa göttingeni habilitációjának gondolatát veti fel, akkor még bármiféle hivatalos eljárás előtt vannak, épp csak tapogatózó és kapcsolatfelvevő levélváltást folytatnak erről Husserllel.²

Edith Steinről van szó, aki a későbbiekben szintén nem maradt meg az átlagos német egyetemi magántanár szintjén. Hátborzongató, ahogyan két zsidó származású, ám „német nemzeti érzelmű” gondolkodó fontolgatja nem sokkal a Nagy Háború lezárulását követően, hogy túl sok zsidó oktató van Freiburgban, illetve Göttingenben („még” – teszi hozzá Misch). Ugyan nem zárható ki, de nem is valószínű, hogy a két elutasításban komolyabb szerepet játszott volna Husserlnek Dilthey és az életfilozófia elleni kirohanása *A filozófia mint szigorú tudományban* s az ezt követő – Dilthey által kezdeményezett – levélváltás meglehetősen ambivalens hangneme Husserl oldaláról, melyekre még kitérünk.³ Másfelől már az eddig mondottak alapján is egyértelmű, hogy Misch többszörösen is készletre érezhette magát arra, hogy egyrészt recenzeálja Heidegger 1927-ben megjelent művét – filozófiailag megalapozni kívánva talán önmaga előtt is a korábbi, inkább ösztönös és érzelmi alapú elutasítást –, másrészt hogy ezt a recenziót épp a Husserl 70. születésnapját ünneplő kötetbe adja, határozottan a Dilthey-kör képviselőjeként lépve fel. Ám a munka már az első fázisában is messze túlnőtt a kötetben megjelentethető írás terjedelmi keretein, így ezt a gesztust nem sikerült megvalósítania. Háláját fejezi ki az 1930-as kötet előszavában Helmuth Plessnernek, a *Philosophischer Anzeiger* akkori főszerkesztőjének, amiért megjelentette a későbbi könyv kétharmadát kitevő, első három részt.

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy 1930-ra egyfelől már újabb Heidegger-művek is megjelentek, de másfelől Husserl is publikálta a *Formális és transzcendentális logika* című művét. Mindezek fényében Misch újragondolta a korábban írottakat, és gyakorlatilag megírt egy újabb, kisebbfajta könyv terjedelmű „gyűjtőrecenziót”, amelyben Husserl említett műve, valamint Heidegger három 1929-ben megjelent írása, a *Kant és a metafizika problémája* című könyv, a Husserl-*Festschrift*-ben megjelent *Vom Wesen des Grundes* (Az alap lényege) című írás, továbbá a *Mi a metafizika?* alkotja a viszonyítási pontokat. E negyedik rész s vele az egész könyv merőben váratlan lezárásaként illeti Misch az említett kritikával Dilthey gondolkodását a legújabb, elmélyültebb Husserl- és Heidegger-értelmezései nyomán kialakuló filozófiai elvárásai fényében. Ez a négy rész alkotja az 1930-ban megjelent kötetet, amely oly sikeresnek bizonyult, hogy már 1931-ben újra ki kellett adni.

Eltöprenghetnének azon, mi lett volna, ha kibontakozik a Mischtól leírtakat továbbgondoló, folyóiratokban és kötetekben zajló diskusszió Husserl és Heidegger részéről, amely esetleg módosítja saját elgondolásait, Misch pedig hozzásegíti önálló filozófiája kibontakoztatásához. Ez utóbbival kapcsolatban bizonyára komoly gátlások lehettek benne a Dilthey-hez fűződő bonyolult viszony nyomán, melynek egyik s nem is leglényegtelenebb eleme, hogy Clara

Dilthey-jel, *Doktorvater*e lányával élt házasságban, aki még egy illusztrált kötet összeállítására is vállalkozott apja ifjúkoráról. Nem tudni, miként alakult volna a 20. század első felének német filozófiája, ha a német nemzeti érzések nem teljesen másként törtek volna felszínre 1933-at követően, mint ahogyan Dilthey, Misch és Husserl az első világháború kitörésétől fogva remélte. A tényleges világban mindenesetre megszűnt a nyilvános eszmecserejük lehetősége, előbb Misch publikációinak kivonásával a forgalomból, majd magának Mischnek a kényszernyugdíjazásával, emigrációba kényszerítésével. A háború befejezését követően ugyan még visszatért Göttingenbe, s valamelyest rehabilitálták is, ám a gyümölcsözőnek remélt filozófiai vitaprojekt felett visszahozhatatlanul eljárt az idő. Ettől kezdve monumentális önéletírás-történeti műve kidolgozásának szentelte idejét és erőit. Halála után, 1968-ban megjelent ugyan még a polemikus mű harmadik kiadása egy rövid, ám annál fontosabb, még általa írott függelékkel, érdekes adalékokkal szolgálva Husserl és Heidegger informális reakcióiról abból az időszakból, amelyben még sem politikai, sem filozófiai értelemben nem kezdődtek meg a földrengésszerű változások. Mielőtt azonban szóba hoznánk a kötetet s függelékét, vessünk egy pillantást külön is a Dilthey–Husserl-kapcsolat problematikájára, mert az elengedhetetlen a Misch–Heidegger-kapcsolat megértéséhez.

Dilthey és Husserl eltérő utakon jutott el a filozófiához. Dilthey a történettudományok és a hermeneutika felől, Husserl a matematika és a logika irányából. Ez szinte predesztinálta azt a mély ellentétet kettejük filozófiája között, amely Husserl programatikus írásában, *A filozófia mint szigorú tudomány* címűben tört a felszínre, kivált annak a történelemre támaszkodó gondolkodásmód, a „historizmus” vélelmezett relativizmusát pellengérré állító részében.

Az élete végéhez közeledő Dilthey mély csalódásának adott hangot e szöveg olvastán. Szerinte Husserl kritikája csakis a gondolkodása felszínes ismeretéből fakadhatott. Nagy kérdés, amely a tanítványok szintjén lejátszódó – bár egyoldalú – vita mélyén is ott rejlik, hogy vajon igaza volt-e ebben, s egyszersmind abban a fő vitapontban, hogy a filozófiát történeti-szisztematikus módon kell megközelíteni, nem pedig a matematikai-logikai alapú tudományfelfogás talajáról.

A kérdés persze már 1911 előtt is benne volt a levegőben, attól kezdve, hogy a Husserlnél 25 évvel idősebb s jórészt történeti kutatásokkal foglalkozó Dilthey 1905-ben elismerő véleményt jelentetett meg Husserl *Logikai vizsgálódások* című művéről. Ezt követően személyes találkozókra is sor került közöttük, amelyek Husserl számára – a Misch-kötet függelékében idézett 1929. június 27-i levél tanúsága szerint – „impulzust jelentettek” arra, hogy a *Logikai vizsgálódásoktól az Eszmék egy tiszta fenomenológiára és fenomenológiai filozófiára vonatkozóan* című 1913-as mű gondolatai felé forduljon.⁴

Husserl azonban *A filozófia mint szigorú tudomány* című, 1911-es írásában⁵ frontális támadást indított az ellen, amit a „historizmus és világnézeti filozófia” címszavakkal jellemezett, s viszonyukat ez csaknem ellenségessé változtatta. Husserl a szigorúan tudományos filozófia eszményét állította előtérbe, amelynek két, kétféleképp érvelő ellenlábását vélte felfedezni a korban. A naturalizmust a tudományosság meghamisításában marasztalta el, a világnézeti filozófiát pedig nem tekintette „a tudományosságra való radikális törekvések megszállottjának”.⁶

Dilthey 1911. június 29-én teszi szövé udvariasan, ám határozottan és méltósággal, hogy „ha az általános nyelvhasználatnak megfelelően szkeptikus az,

aki egészen általánosan tagadja a megismerés lehetőségét, akkor lehetetlen engem szkeptikusnak tartani vagy egyáltalán bármilyen kapcsolatba hozni a szkepticizmussal”.⁷ Maga is úgy véli, írja, hogy a filozófia alapfeladata a tudás általános elméletének kidolgozása, melyhez logikai-nyelvfilozófiai elemzéseken keresztül vezet az út. Elfogadja, hogy a történeti tényekre való hivatkozás nem tévesztendő össze az objektív érvényesség megállapításával. Ám ahogyan ő foglalkozik a világnézetekkel szellemtudományos alapon, abból nem következik, hogy a szellemi tények végső, ám történetileg állandóan változó kereteinek tekintené őket, ami valóban relativizmushoz vezetne. A metafizikai rendszerek történeti sokfélesége és eldönthetetlen vitáik nem lehetnek döntő érv a metafizika lehetősége ellen, hanem „szellemtudományos elemzésből kiinduló szisztematikus vizsgálatnak kell a metafizika lehetetlenségét kimutatnia” – állítja.⁸

Ugyanakkor Dilthey határozottan tagadja általában véve a metafizika lehetőségét is, „amely arra vállalkozik, hogy a világösszefüggést fogalmak összefüggése révén érvényes módon mondja ki”⁹ – márpedig levelében épp ezt az elgondolást tulajdonítja Husserlnek.

Husserl reakciója több mint békülékeny: visszavonulót fúj a szkepticizmusvád vonatkozásában, s ígéri, hogy a *Logos*ban, a tanulmány megjelenési orgánumban külön ki is tér erre. Dilthey metafizika elleni támadásától viszont ő érzi találva magát, s ennek elhárítása érdekében elhatárolódik, ha nem is a metafizikától általában, de legalább egy bizonyos fajtájától. „Úgy tűnik tehát számomra, hogy ami ellen Ön mint metafizika ellen harcol, az nem ugyanaz, mint amelyet én elismerek, sőt művelek. [...] A létezőkről szóló valamennyi tudomány (*jede Daseinswissenschaft*), például a fizikai természet, az emberi szellem stb. tudománya *eo ipso* metafizikává alakul (az én metafizikafogalmamnak megfelelően), amennyiben vonatkozásba kerül a fenomenológiai lényegtannal, s ebből mint forrásából végső értelemmagyarázathoz, tehát igazságtartalmának végső meghatározásához jut. [...] A létező minden természetes megismerése [...] nyitva hagyja a problémáknak azt a dimenzióját, melynek megoldásától függ a lét utolsó, végérvényes értelemmeghatározása és a »természetes« (első) beállítottságban már elért igazságok végső kiértékelése.”¹⁰

Ennek nyomán körülhatárol egy olyan metafizikát, amelyet mindketten elvetnek: „Ez kizár minden Kantra támaszkodó *Ding-an-sich*»metafizikát«, csakúgy, mint minden ontológiai metafizikát, amely tiszta fogalmak rendszeréből létezéstudományt (*Daseinswissenschaft*) hoz elő *à la Spinoza*. – Vajon mindezek *au fond* nem ugyanazt kell-e értenünk? [...] És természetesen: egy metafizika lehetetlenségét – ti. abban a hamis, különösen ontológiai értelemben – csak egy ilyen »szellemtudományos elemzés« mutathatja ki.”¹¹

Nehezen eldönthető kérdés, hogy ezt a Kantot Spinozával s vele együtt minden ontológiával „*au fond*” összekapcsoló bekezdést vajon egy filozófiatörténet iránt mérsékeltlen érdeklődő szisztematikus gondolkodó végiggondolt állásfoglalásának tekintsük-e, vagy pedig egy mindenképp békülésre törekvő s ennek érdekében némi felszínességre is hajlandó filozófus állításának. Mindenesetre a levél zárata békülékenyebb már aligha lehetne: „Amire mi [...] törekszünk, és amit mélyrehatóan kutatunk, az elemek fenomenológiai analízise és a fenomenológiai elemzés nagyban, kéz a kézben jár a nagy kultúralakzatok Ön által feltárt morfológiájával és típusaival.”¹²

Dilthey nem emel kifogást Husserl e különös interpretációegyüttese ellen, elfogadja a békejobbot. Rögzíti, hogy együtt küzdenek a naturalista „természettu-

dományoknak a filozófia fölötti uralma ellen”, „a valós tudományok (*reale Wissenschaften*) általános érvényű megalapozásáért”, szembeállva „a konstruktív metafizikával, [...] a számunkra adott valóság mögött lévő magábanvaló bármiféle feltételezésével.”¹³

Ez a szövegrész bizonyára Dilthey és a Dilthey-kör tényleges filozófiai meggyőződését tükrözi. Ezt támasztja alá retrospektíve, hogy Misch sajátos filozófiai alapműve, a *Lét és idő* előtt egy évvel megjelenő *Der Weg in die Philosophie. Eine philosophische Fibel* (Út a filozófiába. Filozófiai ábécéskönyv)¹⁴ első, a filozófia metafizikai alapvonásával foglalkozó részét a számára obligát Goethe-idézetet követően egy-egy Dilthey- és Husserl-idézetrel indítja, jelezve, hogy az ő nézőpontjából éppen úgy egymást kiegészítő gondolati irányok képviselői ők, mint ahogyan korábbi korszakokban Platón és Arisztotelészt volt szokás így tekinteni.

Hadd utaljunk még röviden arra, hogy nyílik még egy érdekes út a Dilthey és Husserl álláspontja közötti különbség megragadásához abból kiindulva, hogy mindketten – s persze Misch, sőt a *Lét és idő* Heideggere is – a mindennapi létezés emberét veszik kiindulópontul, csak épp más-más módon. Descartes Erzsébet hercegnőnek 1643. május 21-én és június 28-án írott levelében arról beszél, hogy van ugyan „bizonyos elsődleges eredeti fogalmunk” a test és a lélek egységéről, de „csak akkor válunk képessé a lélek és a test egységének felfogására, ha csakis az egyszerű életben és a mindennapi beszélgetések során előforduló dolgokra figyelmeztünk, s tartózkodunk az elmélkedésektől s a képzeletet foglalkoztató dolgok tanulmányozásától”.¹⁵

Dilthey a maga részéről a filozófiát nyilvánvalóan az „egyszerű életben” kívánja meggyökereztetni, s helyett, hogy Descartes-hoz hasonlóan utólag posztulálná ennek létezését és filozófiai szerepét, olyan autonóm területként próbálja értelmezni, amelyet kiindulópontul választva eltűnik a külvilág létezésének az a problémája, amely Descartes-ot az Istenre épülő, ismeretelméleti hangsúlyú metafizika kialakítására készítette. Dilthey és Husserl különbsége innen nézve abban ragadható meg, hogy míg Husserl nézete szerint Descartes tévútra került, mikor visszatért a külső világhoz, olyan gyorsan elhagyván a tiszta gondolkodás világát, amilyen gyorsan csak tudta, addig Dilthey azt veti Descartes szemére, hogy egyáltalán elhagyta az *én mint pszichofizikai entitás*, „életesség” álláspontját, „mely osztatlan létezésünk közvetlen érzésével tölt el bennünket”.¹⁶ Csak ezért és csak ilyen pillanatokban merülhet föl egyáltalán a kétely a rajtunk kívüli világ valóságát illetően, ami nem történhetné meg, ha igazán komolyan vennénk a kormányos és a hajója közötti viszony hagyományos metaforáját a lélek és a test kapcsolatát illetően, amelyet Descartes is felidéz az *Értekezés a módszerről* 5. részének végén.¹⁷ Dilthey szerint ez a kétely csak akkor merülhet föl, ha lehatároljuk „világban-benne-létünket” (Heidegger kifejezése) a „puszta megjelenítésre” – vagyis az értelemmel művelt metafizikára és a képzeletet segítségül hívó fizikára –, helyett, hogy azonosítanánk a „pszichofizikai életességgel”. Hiszen „egész akaró, érző, megjelenítő lényünkben [...] a külső valóság (azaz egy tőlünk független más, teljesen eltekintve annak térbeli meghatározottságaitól) énünkkel egyszerre és ugyanolyan biztosan adva van; [...] E külvilágról nem az okozatokról az okokra történő következtetés vagy e következtetésnek megfelelő folyamat révén tudunk; az okozat és ok megjelenítései sokkal inkább maguk is csak akaratumk életéből való absztrakciók. [...] [É]letességünkkel egyszersemind egy külvilág is adva van számunkra, s más életességek is meglévőként adódnak (*sind vorhanden*).”¹⁸

Dilthey számára ez az életegység „az egész emberi lény”, képességeknek azal a sokrétű készletével felszerelve, amelyet az akarás, érzés, gondolkodás fogalmaival szokás megragadni. S mivel ugyanennek a projektnek későbbi megfogalmazásaiban Dilthey összekapcsolja ennek az „akaró, érző és gondolkodó” lénynek a fogalmát az *életfolyammal* mint e képességek tárgyával – a descartesi értelemben vett „egyszerű élettel” –, ezért, akár akarta, akár nem, jelentőségteljesen újrafogalmazta a kormányos és a hajó metaforáját: „A jelen mindig adott, s minden, ami adott, a jelenben van. Mondhatni, életünk hajóját állandóan tovahaladó folyam sodorja, s a jelen mindig és mindenütt ott van, ahol ezeken a hullámokon mi vagyunk, szenvedünk, emlékezünk vagy remélünk, röviden, ahol realitásunk teljességében élünk.”¹⁹

Ez az újrafogalmazott hasonlat egyenesen Descartes-kritikának is felfogható, s ha újkori pandant keresünk hozzá, akkor nem nehéz megtalálnunk: bármennyire is megegyezni látszanak Husserlrel abban, hogy a spinozai típusú metafizika nem megismételhető, azért vannak szöveghelyek, amelyek alapján Spinoza immanentista-panteista gondolkodásmódja épp annyira vonzó lehetett Dilthey számára, mint amilyen vonzó volt Descartes – a világhoz való ragaszkodása ellenére – Husserl számára.

De térjünk vissza a négyes konstellációjára, amely 1929–1930-ra nagyon átalakult. Dilthey jórészt már a Misch által szisztematizált formában van jelen filozófiailag, Heidegger már kirobant az átlagos egyetemi tanárok közül a *Lét és idővel*. A *Lebensphilosophie und Phänomenologie* függeléke hosszan idéz immár Misch saját ekkori levélváltásából Husserlrel, aki már nyugdíjas, s maga is összeveti helyzetét a levélváltásuk idején kézírathalmaival birkózó, idős Dilthey-ével. Misch viszont egyrészt igazolva láthatta korábbi döntését, s örülhetett, mert Heidegger nem közvetlen kollégájaként jelentette meg művét. Másrészt nagy reményeket fűzhetett frissen megjelent könyvéhez, mely a Dilthey–Husserl viszonyt immár Heidegger könyve felől vizsgálja. Filozófiai ereje és lehetőségei teljében érezhette magát.

Nem valószínű ugyanakkor, hogy Husserl a levelezésük idejére igazán el tudott mélyedni Misch írásában. Az 1929. június 27-i levele szerint a *Formális és transzcendentális logika* korrektúráit olvasta folyamatosan, miközben a *Karteziánus elmélkedések* szövegén is dolgozott. Jelzi azért, hogy a 70. születésnapjára – Misch-től való írás nélkül, ám Heidegger *Vom Wesen des Grundes*-ét tartalmazva – megjelentetett *Festschriftet* alig vágta még föl, de Misch könyvével már többször foglalkozott. Idevágó megjegyzése ki is merül annyiban, hogy Misch fejtegetései rámutatnak a Dilthey–Husserl összevetés szükségességére.

A kötet körül forgó Husserl–Misch levelezés azonban még három további Mischhez írott levelet tartalmaz, melyeket egy másik forrás²⁰ közölt nyomtatásban. Az 1930. június 7-i levélben Husserl egyrészt egyértelműen elismeri Misch gondolkodói-elemzői teljesítményét. Másrészt azért megteszi azt a kézenfekvő ellenvetést, hogy a régi filozófiák igen alapos ismeretéből fakadó elvárásai nem engedik, hogy elég fogékony legyen az elemzett szövegek hagyománybontó újdonságára. Ezt az 1930. november 16-i levél fogalmazza meg a frissen megjelent *Formális és transzcendentális logika* kapcsán, jelezve, hogy Misch alapelveket boncolgató kritikájába becsúsztak effajta visszavetítésből fakadó félreértések. Misch érdeméül kell persze felhozni, hogy valóban nem mellékszálakkal foglalkozik, hanem alapelvekre koncentrálna. Kicsit leegyszerűsítve úgy is fogalmazhatunk, hogy elmélyíti a Dilthey-től fölhozott ellenvetést a metafizika művelésével

szemben annyiban, hogy szerinte a fenomenológiai redukció végrehajtása után a lényegiségek platonikus szférájába jutunk, akár számot vet ezzel Husserl, akár nem. Ezt Heideggerre vonatkoztatva is igaznak véli: már az 1927-es mű címében is diagnosztizálja azt a kettős, ellentmondást rejtő tendenciát, amely egyfelől a „lét” szóval az örökkévaló lények vizsgálatának platonikus hagyományához tűnik csatlakozni, míg másfelől az „idő” szóval az örökkévalóságnak búcsút intő életfilozófiai tendenciára utal. Ezt értékeli Misch mindkettejüknél a „reális” ontológiákba való visszacsúszásként. Husserl esetében ez annál is nagyobb csatlódás a számára, minthogy ő – Dilthey felvetését radikalizálva – az életfilozófia és a fenomenológia összekapcsolását Husserlhez hasonlóan *logikaként*, ám Dilthey-hez hasonlóan *az élet* logikájaként gondolja el. De míg szerinte Husserl nem lép túl a nyelvfilozófia arisztotelészi hagyományán, mely a nyelv közvetlenül felmutató, apofantikus jellegét hangsúlyozza, addig ő annak érdekében, hogy logikája egyszerre legyen alkalmas a természettudományok és az életet kutató szellemtudományok számára (ezzel lép túl Dilthey-en), a hangsúlyt a nyelvnek a ricoeuri szimbólumfogalommal rokon aspektusára helyezi, melyet ő „evokatív”-nak nevez. A szavak, állítások közvetlen jelentése arra való, hogy az értő olvasót a mögöttes jelentések „előhívására” készítse (ezért „evokatív”). Így Misch mind Heidegger fundamentálonológiaiájában, mind a husserli fenomenológiai logikában a hagyományos metafizika–ontológia örökösét látja, s ezt Dilthey nyomán újfajta életlogika kidolgozásával igyekszik kiiktatni és így kapcsolni össze a fenomenológiát és az életfilozófiát.

Ha visszagondolunk Husserl Dilthey-nek írott válaszára, nem lepődünk meg, hogy saját olvasata szerint nem követte el a Misch által vélelmezett visszalépést a „reális” ontológiába. Számára a transzcendentális gondolkodásmód elsajátítása azt jelentette, hogy minden érdeklődés kiveszett belőle a „reálontológia” iránt. „A következőkben (már az *Eszmék* megjelenésekor eljutottam ideáig!) a formális logika és minden reálontológia elvesztette a bennem eredetileg fölkellett érdeklődést; helyükbe a transzcendentális szubjektivitásról szóló tanítás szisztematikus megalapozása lépett, és pedig interszubjektivitásként.”²¹

Husserl november 27-i levele a Dilthey *Gesammelte Schriften* 8. kötetének megérkezését rögzíti, s ennek kapcsán méltatja egyrészt az ott megjelent Dilthey-szövegek fontosságát az épp futó projektje szempontjából, másrészt Misch érdekeit Dilthey mint szisztematikus gondolkodó láthatóvá tételében. Izgalmas belegondolni abba, amit Misch itt fölvet kommentárként, hogy Husserl 1934-től kezdődő fordulata a történetiség irányába inkább Dilthey és az ő saját Dilthey-értelmezői befolyásának tulajdonítandó, semmint Heideggerének, ahogyan ezt gondolni szokás.

Misch könyvének rövid függelékében van azonban még egy különösen érdekes elem, amely ugyanabban az igen hosszú lábjegyzetben található, mint az eddig említettek. Heidegger reakciójáról van szó az 1930-ban megjelent kötetre. Misch előbb csak egyszerűen beszámol arról, hogy Heidegger már a könyv első részének folyóiratbeli megjelenése után kitért rá a Fichtéről szóló egyetemi előadásain, a teljes változat megjelenését követően pedig egyrészt levélben, másrészt közvetítőn keresztül kereste a kapcsolatot övele, mindkét úton nagyrabecsülésének adva hangot. Heidegger 1931. februári, hozzá írott leveléből idézi aztán a következőket: „Már többször neki akartam állni egy hosszabb levélnek, ám hamarost átéreztem a gondolatcsere lehetetlenségét ezen az úton – hacsak nem küldözgetünk ismét csak egész értekezéseket, amelyek azonban a beszélgetésjel-

leget tönkreteszik. Úgy hiszem, éppenséggel az utolsó részben, azáltal, amelyen éles szeműen és kritikailag nyúlt hozzá az anyaghoz, annyival közelebb is kerülünk egymáshoz, s az lesz immár a kérdés, hogy az Ön elgondolása a transzcendentális logikáról s az enyém az ontológia destrukciójáról nem ugyanarra törekszenek-e.”²²

Épp erre utaltunk írásunk elején: Heidegger is úgy érzékelte, hogy az újabb Husserl-, illetve Heidegger-művek alapos elemzése oda vezetete Misch-t. hogy egyre közelebb került az ő gondolkodásához, annak dacára, hogy ez Dilthey-re vonatkozó kritikai fejtegetésekkel kellett párosuljon.

Lezárásképp érdemes kiemelni, hogy Mischnek a Dilthey–Husserl–Heidegger hármassal mellett játszott szerepét jobban megértjük, ha egész filozófiai munkásságát úgy tekintjük, mint amely Dilthey *A hermeneutika keletkezése* című írásának intencióját törekszik megvalósítani a filozófia területén. A kortárs filozófiai műveket idegen szellemek bensőjének külsővé válásaiként ragadta meg, amelyek valamilyen egészről, szerzőjük individuális személyiségéről, az individualitásuknak alapul szolgáló szellemről tudósítanak azáltal, hogy még az akár szét-szórt, töredékszerű gondolatmeneteket tartalmazó szövegekben is benne rejlik az individuális szellemet valamilyen módon és mértékben megjelenítő, az el-lentmondások felszíne mögött a mélyen rejlő egységet megalapozó szellem, a *mens auctoris* hagyományos hermeneutikai fogalmának új értelmeként. Filozófiai szempontból ennek az a különleges teljesítmény lett a következménye, amellyel Misch filozófiai hermeneutikaként filozófiai gondolatrendszerként értelmező felmutatását filozófiai tevékenységre méltónak gondolta, illetve erre alkalmassá tette. Ezzel úttörő módon képviselte azt a nem pusztá doxográfiaként művelt filozófiatörténet-írást, amely mára széles körben elterjedt, nem utolsósorban az egyetemi filozófiaoktatás kiszélesedése és a tudományos képzés üzeme-nek részévé válása révén és okán.²³ A Dilthey–Husserl–Heidegger trió mellett Misch tehát a filozófiai hermeneuta szerepét játszotta, aki a szerzőknél is jobban átlátja a művek mögött lévő szándékot, a *mens auctoris*-t.

■ JEGYZETEK

1. Ezeket freiburgi professzorok ajánlásaira építette, mindenekelőtt Husserléire. Misch hagyatékában megtalálható Husserlé mellett például az anglista Friedrich Brie és a katolikus egyháztörténész Emil Göller igen pozitív állásfoglalása; ez utóbbi annak ellenére, hogy fájjalja Heidegger eltávolodását a katolicizmustól. Mischnél ez pozitívumként kap hangsúlyt. Misch dékáni állásfoglalása a *Becoming Heidegger. On the Trail of his Early Occasional Writings 1910-1927* című kötetben olvasható angol fordításban (Th. Kiesel – Th. Sheehan (eds.), Noesis Press, Seattle, 2010. 343. s. k.). Varga Péter Andrásnak köszönöm, hogy felhívta a figyelmem erre a kötetre.

2. Lásd erről Varga Péter András filológiai és lélektanilag is precíz írását, melynek függelékeként olvasható Husserl levele Mischhez Edith Stein ügyében: Varga Péter András: *Edith Stein als Assistentin von Edmund Husserl: Versuche einer Bilanz im Spiegel von Husserls Verhältnis zu seinen Assistenten. Mit einem unveröffentlichten Brief Edmund Husserls im Anhang*. In: A. Speer – St. Rehg (Hg.): *„Alles Wesentliche lässt sich nicht schreiben“*. *Leben und Denken Edith Steins im Spiegel ihres Gesamtwerks*. Herder Verlag, Freiburg, 2016. 111–133.

3. Míg másfelől kézenfekvő vélelmezés, hogy Husserl békülékenységében szerepet játszhatott a Dilthey-től remélt támogatás a Tübingenbe kerüléséhez, amely végül nem valósult meg, noha Dilthey levelében jelzi támogatását.

4. G. Misch: *Lebensphilosophie und Phänomenologie. Eine Auseinandersetzung der Diltheyschen Richtung mit Heidegger und Husserl*. Teubner, Stuttgart, 1967. 328.

5. Magyarul: Edmund Husserl: *Válogatott tanulmányai*. (Ford. Baránszky Jób László) Gondolat, Bp., 1972. (A továbbiakban Husserl 1972.)

6. Husserl 1972. 117. A historistáról adott rövid jellemzés váltotta ki Dilthey megrökönyödését: „A historizmus az empirikus szellemi élet tényiszférájában foglal helyet. És minthogy erről anélkül, hogy naturalizálná, azt állítja, hogy abszolút [...], olyan relativizmus jön létre, amelyik közeli rokonságban áll a naturalisztikus pszichologizmussal, és ahhoz hasonlóan szkeptikus nehézségekbe bonyolódik.” (Husserl 1972. 164.)

7. Wilhelm Dilthey: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. (Vál., ford., jegyz. Erdélyi Ágnes) Gondolat, Bp., 2004. 303. A fordítást módosítottam – B. G. (A továbbiakban Dilthey 2004.)

8. Dilthey 2004. 306.
9. Dilthey 2004. 303.
10. Dilthey 2004. 308. A fordítást módosítottam – B. G.
11. Dilthey 2004. 308–309. A fordítást módosítottam – B. G.
12. Uo. A fordítást módosítottam – B. G.
13. Dilthey 2004. 309.
14. Teubner, Leipzig–Berlin, 1926. Ezzel az általa gyakran s mindig *Fibel*ként hivatkozott művel Misch több célt is kitűzött maga elé. Az egyik az európai filozófiai horizont kiszélesítése az indiai és a kínai gondolkodás alapműveire támaszkodva, hogy kidolgozza az egész emberiség filozófiai fejlődési ívét az egyetlen, egyszerű fejlődésvonal helyett összetettebb modell érvényre juttatásával. A második cél Misch saját történeti-szisztematikus filozófiakoncepciójának bevezetészerű kifejtése, míg a harmadik az életfilozófia és a fenomenológia összekapcsolása. A kifejtési mód persze nem túl szerencsés: nagyobbik részét hosszú idézetek teszik ki, melyeket saját reflexiói kísérnek a szövegrészek történeti-szisztematikus bemutatásával. Így sokkal kevésbé vonta magára a filozófiai figyelmet, mint Heidegger szisztematikus műve. Misch persze nem láthatta előre, milyen mértékben húzza majd keresztül számításait a gondolkodói ténykedését ellehetetlenítő történelmi körülmények mellett Heidegger művének megjelenése. Így végül a szisztematikusnak szánt művével kapcsolatos elgondolásai a polemikus könyvbe, a göttingeni „életfilozófiai logika”-előadásába, illetve a *Fibel* átdolgozásába folytak bele, s persze az önéletírás-történetben is megjelennek bűvópatakként. Minderről részletesebben ír a szerző megjelenés előtt álló könyvében: *Georg Misch és az önéletírás*. L'Harmattan – Károli Könyvek, Bp., 2021.
15. Descartes: *Test és lélek, morál, politika, vallás. Válogatás a kései írásokból*. (Ford. Barcza Katalin és mtsai.) Osiris, Bp., 2000. 107, 113.
16. Dilthey 2004. 31.
17. Descartes: *Értekezés a módszerről*. Matúra, Bp., 1992. 66. „Az sem elég, hogy [az eszes lélek] úgy legyen belehelyezve a testbe, mint a kormányos a hajójába, [...] hanem szorosabban kell vele összekapcsolódnia és egyesülnie, hogy [...] a miénkhez hasonló érzelmei és vágyai lehessenek, s így igazi embert alkothasson.”
18. Dilthey 2004. 14.
19. W. Dilthey: *Vázlatok a történelmi ész kritikájához*. In: Bacsó Béla (szerk.): *Filozófiai hermeneutika. Szöveggyűjtemény*. Filozófiaoktatók Továbbképző és Információs Központja, Bp., 1990. 63.
20. Lásd a függelékét a következő kötetben: Alwin Diemer: *Edmund Husserl. Versuch einer systematischen Darstellung seiner Philosophie*. Verlag Anton Hain K. G., Meisenheim am Glan, 1956.
21. Uo. 394.
22. G. Misch: *Lebensphilosophie und Phänomenologie*. 328. Sajátságos e levél egyértelműen baráti hangvétele, amely közvetlen viszonyra enged következtetni kettejük között. A levél a „*Lieber Herr Misch*” megszólítással kezdődik, és a „*Mit herzlichen Grüßen von Haus zu Haus*” formulával záródik. Az „ismét csak” formula is figyelemre méltó, mintha arra utalna, hogy a *Lét és idő*, Misch polemikus könyvének külön publikált első három része, az újabb Heidegger-munkák, majd Misch könyvének negyedik része egymás számára küldött értekezésekként is felfoghatók volnának.
23. A szocialista Magyarország egyetemi filozófiai életének közegében Munkácsy Gyula is ezzel az elemzés-móddal ért el a komoly eredményeket. Tudtommal ő nem ismerte Misch-t, de Dilthey-t annál inkább, s így magától jutott el a mischivel párhuzamos következtetésekre, illetve e filozófiai értelmezői gyakorlat követésére.

